บันทึกความทรงจำบางเรื่อง

ของ

หม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม บริพัตร

ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

พิมพ์ในงานเมรุ ณ สุสานหลวง
วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙

บันทึกความทรงจำบางเรื่อง

ของ

หม่อมเจ้าหญิงประสงค์สม บริพัตร

ในสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต

พิมพ์ในงานเมรุ ณ สุสานหลวง
วัดเทพศิรินทราวาส

วันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙

คำนำ

บันทึกความทรงจำของแม่นี้ ท่านจดลงไว้ด้วยความตั้งใจที่จะให้พิมพ์เป็นหนังสือแจกในงานพระราชทานเพลิงศพของท่านเอง ลูก ๆ จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น เพื่อให้เป็นไปตามความประสงค์ของท่าน ตามธรรมดาแม่ไม่ใช่นักเขียน แม้แต่จะเขียนจดหมายถึงลูก ๆ หลาน ๆ ท่านก็มักบ่นว่า "เขียนไม่เป็น ไม่รู้จะเขียนว่าอย่างไร" อยู่เสมอ ฉะนั้นหนังสือบันทึกความทรงจำนี้คงจะทำความประหลาดใจให้แก่ผู้ที่รู้จักคุ้นเคยกับท่านเป็นอันมาก เหตุที่ท่านมีมานะ พยายามเขียนเรื่องราวต่าง ๆ ลงไว้ได้ถึงเพียงนี้ เป็นเพราะท่านมีความปรารถนาอันแน่วแน่ ที่จะบันทึกเรื่องที่เกี่ยวกับสองพระองค์ที่ท่านรักอย่างยิ่งนั้นไว้ มิให้สูญไปเสียนั่นเอง

ถ้าท่านผู้อ่านได้รับประโยชน์หรือความเพลิดเพลิน จากบันทึกความทรงจำของแม่นี้บ้างแม้เพียงเล็กน้อย และหากมีญาณวิถีที่จะทรงทราบได้ ท่านก็คงจะทรงยินดีเป็นอันมาก.

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เมื่อชันษา ๖๔ ปี

ประสูติ ๑๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๒๙

ถึงชีพิตักษัย ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๙

คำปรารภ

เหตุที่ข้าพเจ้าคิดจดความจำนี้ขึ้น เนื่องจากรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้เชิญพระศพทูนหม่อมมาจากเกาะชวา ตั้งพระศพที่พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๑ ถึงวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๑ กองทัพเรือได้บำเพ็ญกุศลถวาย เป็นเวลาที่ข้าพเจ้าสบาย จึงได้ไปในงานพิธีนี้ด้วย เมื่อได้เห็นนายทหารเรือทั้งกองขึ้นไปบนพระที่นั่ง ก็ไม่รู้จักใครเลยสักคนเดียว ข้าพเจ้าขอบใจมากที่กองทัพเรือยังไม่ลืมทูนหม่อม แต่รู้สึกเศร้าใจอย่างไรพิกล เมื่อเสร็จพิธีกุศลแล้ว หลวงสินธุ์สงครามชัย แม่ทัพเรือ ได้ถามลูกชายว่า ทูนหม่อมได้ทรงทำการสิ่งใดในทหารเรือบ้าง ลูกชายบอกว่า "ถามแม่คงจะตอบได้ดี" หลวงสินธุ์ฯ จึงได้ลุกมาหาและสอบถามข้าพเจ้าถึงเรื่องทูนหม่อมทรงงานสิ่งใดระหว่างทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงทหารเรือ ข้าพเจ้ากำลังตื่นตันไปด้วยความเศร้า เลยบอกปฏิเสธไปว่า ไม่ทราบ เขาได้ถามถึงเรื่องเพลงต่าง ๆ ที่ทรงแต่งประทานแตรวงทหารเรือ ข้าพเจ้าก็ตอบว่าอยู่ที่กองแตรทหารเรือ หลวงสินธุ์ ฯ ได้ถามถึงร่าง ข้าพเจ้าได้ตอบว่าไม่มี หลวงสินธุ์ ฯ ได้พูดต่อไปว่า คงจะสูญหายตอนสงคราม ภายหลังข้าพเจ้าฟังวิทยุ ได้ยินแตรทหารเรือบรรเลงเพลงแขกมอญบางขุนพรหม และดอกไม้ไทรที่ทูนหม่อมทรงแต่ง หลวงสินธุ์ ฯ คงจะไม่ทราบว่าเป็นเพลงของทูนหม่อม หลวงสินธุ์ฯ คนนี้ ข้าพเจ้าเคยเห็นครั้งแรก เมื่อพระยาราชวังสันพี่ชายพาไปทูลลาทูนหม่อม เพื่อไปศึกษาวิชาทหารเรือยังต่างประเทศ และครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๒ ที่ได้เห็นและ

ได้พูดด้วย หลวงสินธุ์ฯ ปรารภว่า จะพิมพ์หนังสือแจกในงานถวายพระเพลิงพระศพทูนหม่อม ข้าพเจ้าแนะนำให้วานพระยาศราภัยฯ แต่งจะได้เรื่องละเอียดดี เพราะเขาทำงานใกล้ชิดกับทูนหม่อมอยู่หลายปีตลอดจนออกจากทหารเรือ

ภายหลังข้าพเจ้ามานึกเสียใจ ที่ได้ปฏิเสธหลวงสินธ์ฯ ไป เพราะแท้จริง เรื่องที่เสด็จไปทรงงานทหารเรือ บัดนี้ไม่มีใครค่อยทราบกันแล้ว ว่าได้ทรงทำอะไรบ้าง เพราะผู้ที่ทำงานร่วมกันกับท่านครั้งนั้น ก็เป็นคนผู้ใหญ่ทั้งนั้น เวลานี้ก็ล่วงลับไปหมดแล้ว เมื่อแรกเสด็จไปทรงงาน พระชันษายังไม่เต็ม ๒๓ ปี ข้าพเจ้าอายุ ๑๗ ปีเศษ ผู้ที่ทำงานร่วมกับท่านมามาก คือ มหาแสง นนทสุต (พระแสงสิทธิการ) ซึ่งเป็นเสมียนประจำพระองค์ ภายหลังได้เป็นนายเวร เป็นผู้ร่างคำสั่งและข้อบังคับต่างๆ บัดนี้ก็ถึงแก่กรรมไปแล้ว

ข้าพเจ้าจึงได้มารื้อฟื้นความทรงจำขึ้น และจดเรื่องราวตามที่ทราบจากทูนหม่อมทรงเล่าประทานเท่าที่จะจำได้ แต่อาจจะมีผิดพลาดสับสนกัน โดยนำเรื่องก่อนมาเล่าที่หลัง และเรื่องเกิดทีหลังมาเล่าก่อน เพราะเรื่องราวต่างๆ เหล่านี้มิได้บันทึกไว้ และขณะที่มาเขียนความทรงจำลงนี้ อายุข้าพเจ้าก็เข้า ๖๒ ปีแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายที่ได้อ่านหนังสือนี้ จงถือเพียงว่า ได้ฟังยายแก่เล่านิทานเท่านั้น สำหรับลูก, หลาน, เหลน ของข้าพเจ้า ก็จะได้ทราบว่า บรรพบุรุษของตนได้ทำงานให้กระทรวงทหารเรือเจริญขึ้นได้อย่างไร.

บันทึกความจำทูนหม่อมทรงงาน

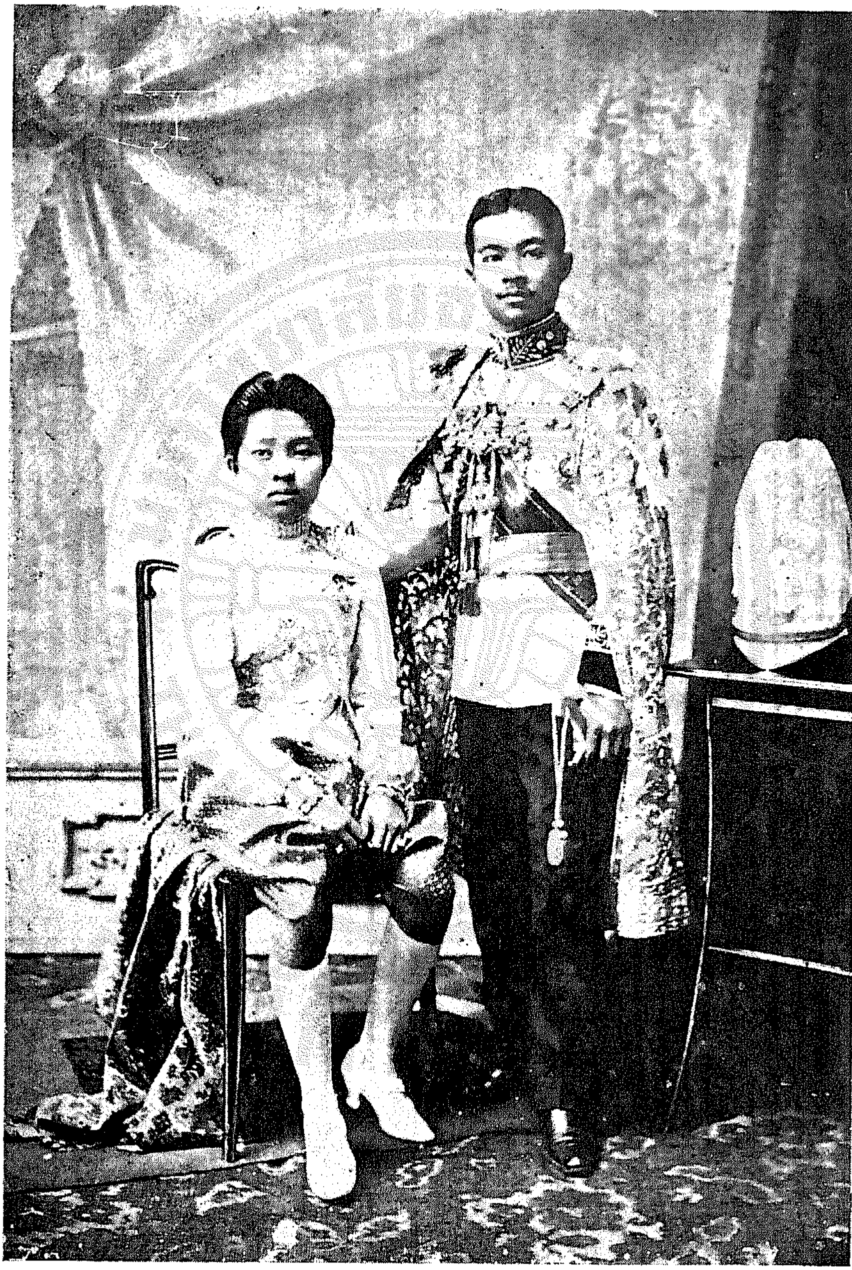
ทูนหม่อมเสด็จกลับจากยุโรปต้นเดือน พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) ประทับที่วังประมาณ ๔ – ๕ วัน แล้วเสด็จไปทรงงานที่กรมยุทธนาธิการทหารบก ดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก มียศเพียงนายร้อยตรี แต่ได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๔๐๐ บาท รวมทั้งค่าวิชาตามระเบียบของนายทหารที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ

ครั้นถึงเดือนกุมภาพันธ์ ศกเดียวกัน ได้ทรงนำทหารไปซ้อมรบที่ราชบุรี พักอยู่ที่ตำบลหลุมดิน ระหว่างซ้อมรบยังไม่ถึง ๓ อาทิตย์ หม่อมเจ้ากาญจนสังกาศ ทวีวงศ์ เชิญลายพระหัตถ์กรมหลวงนครไชยศรี ฯ เรียกให้กลับตามพระบรมราชโองการ และให้มอบการซ้อมรบที่ยังค้างอยู่แก่ พระยาพหลพลพยุหเสนา (นพ พหลโยธิน) ดำเนินการต่อไป

ในวันรุ่งขึ้นทูนหม่อมเสด็จกลับทางรถไฟ ตอนเย็นได้เสด็จเข้าเฝ้า ฯ มีพระบรมราชโองการตั้งให้เป็นผู้บัญชาการทหารเรือ เพราะงานทางทหารเรือกำลังยุ่ง เป็นลูกหนี้ห้างอีสท์เอเชียติกถึง ๒ แสนบาท และข้าราชการทหารเรือกำลังแตกแยกกัน เป็นพวกหัวใหม่พวกหนึ่ง หัวเก่าพวกหนึ่ง เมื่อทรงตั้งเป็นผู้บัญชาการทหารเรือ มีพระราชดำรัสว่า "พ่อเชื่อว่าเจ้าจะทำได้ พ่อจะให้พระยาเทพอรชุน (เจ๊ก จารุจินดา) ไปทำงานกับลูกด้วย

เพื่อจะได้ช่วยไกล่เกลี่ยพวกหัวเก่าซึ่งเป็นผู้ใหญ่ด้วยกัน พอจะเข้าใจกันได้ง่าย"

เมื่อได้ทรงรับมอบหน้าที่ผู้บัญชาการทหารเรือจากสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธ์ (สมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงษาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช) เวลานั้น กรมหลวงชุมพร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๕ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์) ทรงเป็นรองผู้บัญชาการ ก็ทรงดำรงตำแหน่งเดิมอยู่ต่อไป โดยพระยาเทพอรชุนเป็นปลัดบัญชาการ เมื่อเสด็จไปถึงกรมทหารเรือแล้ว ก็ไม่ทรงทราบว่าจะจัดการอย่างไร เพราะหาหลักฐาน ข้อบังคับ คำสั่ง แบบแผนที่จะปฏิบัติราชการไม่ได้แม้แต่อย่างเดียว บันทึกคำสั่งไม่มีเลย ปฏิบัติงานกันอย่างงานบ้าน ใครเคยทำอย่างไรก็ทำไปตามเคย ต้องเชิญท่านผู้ใหญ่ที่เป็นหัวหน้าหน่วยต่าง ๆ และกรมหลวงชุมพร ฯ มาอธิบายการปฏิบัติราชการ ตามที่ท่านทรงทราบ พวกหัวหน้าหน่วยเหล่านั้นก็ไม่พูดกัน เพียงนั่งทำงานอยู่คนละห้อง มีเรื่องอะไรควรจะถามกันด้วยวาจา ก็ต้องเขียนจดหมายถามกัน ซึ่งทำให้งานล่าช้า พวกหัวใหม่ที่กล่าวข้างต้นได้แก่กรมหลวงชุมพร ฯ และพระยามหาโยธา (ฉ่าง แสงชูโต) พวกหัวเก่าได้แก่ พระยาราชสงคราม (กร หงษกุล) พระยานาวาพลพยุหรักษ์ (ชม ภูมิรัตน์) พระศรสำแดง (ไม่ทราบนามเดิม) และยังมีอีกหลายท่าน

ถ่ายใน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) ชันษา ๑๘ ปี

ทูนหม่อมได้ทรงศึกษาจากท่านพวกหัวเก่าและหัวใหม่ ในแบบแผนการปฏิบัติราชการทหารเรือ แล้วมาตั้งเป็นข้อบังคับขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษร จดบันทึกไว้สำหรับข้าราชการทหารเรือปฏิบัติ และได้ทรงสอบสวนถึงหนี้สินของกรมทหารเรือต่อไป คือหนี้ที่มีอยู่แก่ห้างอีสท์เอเชียติ๊ก ว่าเป็นหนี้มาตั้งแต่สมัยใด ก็ไม่ได้ความ คงทราบได้แต่เพียงซื้อหม้อน้ำเรือมาใช้ ๒ หม้อ หม้อหนึ่งใช้ในเรือ อีกหม้อหนึ่งเก็บสำรองไว้เฉย ๆ จึงให้คืนหม้อน้ำซึ่งเก็บไว้เฉย ๆ นั้นแก่ห้างอีสท์เอเชียติ๊กไป เพื่อจะได้ไม่ต้องใช้เงิน ยังมีของอื่นอีกหลายอย่าง แต่ข้าพเจ้าจำไม่ได้ นอกนั้นยังมีเรื่องอาหาร คือ กล้วยหอม ไข่ไก่ มะนาว สำหรับจ่ายให้กัปตันฝรั่งประจำเรือรบ ห้างอีสท์เอเชียติ๊กก็เป็นผู้ส่งอีก ซึ่งอาหารเหล่านี้ควรจะจ่ายซื้อที่ตลาดได้ ทำไมจึงต้องสั่งให้ห้างฝรั่งส่ง ในราคาแพงกว่าราคาตลาด และใครเป็นผู้สั่งซื้อจากห้างอีสท์เอเชียติ๊กก็ไม่มีใครตอบได้ นอกจากทูลว่า ทำอย่างนี้มานานแล้ว จึงได้ทรงสั่งให้ไปซื้อที่ตลาดโดยตรง พ้นห้างอีสท์เอเชียติ๊กก็ส่งด้วยเหมือนกัน จึงรับสั่งให้ซื้อจากพ่อค้าโดยเรียกประมูล ราคาพื้นก็ได้ถูกลงทันที

สมัยนั้นนายทหารเรือ ผู้ใหญ่ ที่มีหน้าที่ จัดซื้อ และ เบิกจ่ายเงินไม่สันทัดในทางการเงิน มักจะจ่ายเงินตามใจชอบ ซึ่งผิดระเบียบและงบประมาณที่วางไว้ พระศรสำแดงผู้รักษาเงินก็มีการเกรงกลัวผู้สั่งจ่ายเงิน แม้สั่งจ่ายผิดระเบียบก็จ่ายให้เสมอ

จึงทรงวางระเบียบการจ่ายเงินให้รัดกุมขึ้นและพยายามตัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น เช่น อาหารของพลทหารและจ่าที่อยู่บ้านขมิ้นและสวนอนันต์ ซึ่งมีสิทธิเบิกข้าวไปกินที่บ้านได้นั้น ก็หิ้วไปคนละตั้งครึ่งกระป๋องทุกวัน ซึ่งจะกินได้ราว ๓-๔ คน จึงรับสั่งห้ามมิให้นำข้าวออกไปกินข้างนอก บังคับให้กินที่โรงครัว โดยประกาศให้ทราบล่วงหน้าหนึ่งเดือน เพราะเกรงว่าครอบครัวเขาจะไม่มีหม้อหุงข้าวกินเลย เวลานั้นพลทหารเรือก็เก่งเกะกะมาก เวลาขึ้นบกพกมีดเหน็บทุกคน พอเมาแล้วก็มีเรื่องวิวาทชกตีกับตำรวจและพลเรือน มีเรื่องอื้อฉาวบ่อยๆ ทูนหม่อมจึงทรงออกข้อบังคับมิให้พกมีดขึ้นบก ถ้าไปวิวาทกับใครมาก็ไต่สวนและลงโทษ และออกคำสั่งมิให้กัปตันฝรั่งลงโทษทหารโดยพลการ เพราะพวกกัปตันฝรั่งเวลาเมาเข้าแล้วดุมาก เมื่อใช้ไม่ได้ดังใจก็มีการตบตีทหาร พวกทหารเองก็เกลียดกัปตันฝรั่งทุกคน ถึงกับตั้งชื่อกัปตันฝรั่งด้วยสมญาต่างๆ มีกัปตันชุนนิง และกัปตันเดลีเท่านั้นที่เรียกชื่อจริง

อนึ่ง ได้ทรงจัดกรมพระธรรมนูญและข้อบังคับการลงโทษทหารให้ดีขึ้น พระธรรมนูญบริรักษ์ (พร เอกะนาค) เป็นผู้รั้งตำแหน่งเจ้ากรม แต่มิได้เป็นเนติบัณฑิต จึงมีพระประสงค์จะหาเนติบัณฑิตสักคนหนึ่ง แต่ก็หาไม่ได้ ต่อเมื่อได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงประพาสปราจีนบุรี มีหลวงสุทธิสารธำรง (มหาวิม พลกุล) ซึ่งเคยเป็นผู้พิพากษาอยู่ที่นั่น

แต่ถูกปลดจากราชการ มาเฝ้าสมัครรับราชการทหารเรือ รับสั่งว่าจะถามไปทางกระทรวงยุติธรรมเสียก่อน ถ้ากระทรวงไม่ขัดข้องก็จะรับ เสด็จกลับแล้วก็ทรงสอบถามไปทางกระทรวงยุติธรรม ๆ ตอบมาว่า ไม่ขัดข้อง เพราะถูกปลดเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัว จึงทรงรับหลวงสุทธิสารธำรงมาอยู่กรมพระธรรมนูญทหารเรือ ภายหลังได้เป็นพระยาวินัยสุนทร

รุ่งขึ้นปี ร.ศ. ๑๒๓ (พ.ศ. ๒๔๔๗) ราวเดือนสิงหาคม จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสบางปะอิน จะต้องจัดขบวนเรือเสด็จประพาส ทูนหม่อมไม่ทรงทราบว่าจะจัดอย่างไร เพราะไม่มีแบบแผน ถามใครก็ไม่รู้เรื่อง ต้องย้อนถามถึงการเสด็จประพาสพิษณุโลกปี ๑๒๐ ว่าใครเป็นผู้จัด เวลานั้น กรมหลวงประจักษ์ ฯ (พระเจ้าบรมวงศ์ชั้น ๔ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม) เป็นผู้บัญชาการ ก็ได้ความว่า พระไพร์พินาศ (สาย) เป็นผู้จัดขบวนเสด็จ แต่เวลานี้เขาลาออกจากราชการไปแล้ว จึงโปรดให้ไปตามตัวมาถาม ถึงได้ทรงจัดได้ และได้ทรงจัดเรือพระประเทียบกับเรือเครื่องและเรือพายเล็กพ่วงไปเป็นพวงเดียวกัน เพราะทรงทราบว่า คราวเสด็จพิษณุโลก เรือพระประเทียบไม่ได้พ่วงรวมกับเรือเครื่อง พ่วงเรือพระประเทียบ ๒ – ๓ ลำรวมกัน เรือเครื่องก็พ่วงกันเป็นพวง ๆ ตามไป ทำให้เรือเครื่องส่งเครื่องเจ้านายไม่ทัน จึงได้ทรงแก้ไขเสียใหม่

การเสด็จประพาสครั้งนี้ เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟ เรือพระที่นั่ง เรือพระประเทียบ ในความควบคุม

ของนายทหารเรือไปคอยรับเสด็จที่พระราชวังบางปะอิน ทูนหม่อมเสด็จไปประทับที่เวฬุวรรณาคาม ซึ่งเป็นตำหนักของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุ์ ตั้งอยู่ตรงปากคลองซึ่งจะเข้าไปสถานีรถไฟบางปะอิน ขบวนเรือคราวนี้เรือไฟที่โยงเรือครัวทหารเสียขึ้นไปไม่ทัน ไปถึงเอาตอนเช้ารุ่งขึ้น พลทหารเรือแจวเรือพายเรือครุธใหญ่ เรือครุธเล็ก เรือนกเงิน สองหรือสามลำ เรือคอนโดเลอร์ ๕ พาย ๓ พาย อีก ๒–๓ ลำอดข้าวหมด เพราะเรือครัวไปไม่ถึง นายทหารเรือที่คุมเรือไปก็ไม่มาทูลรายงาน ต่อ ๔ โมงเช้า พวกเรือแจวเรือพายก็มารับเสด็จที่สถานี จึงมาทราบกันขึ้น เพราะทหารที่พายเรือรับเสด็จชอบกับทหารเรือเครื่องของทูนหม่อม มาบอกขอข้าวสักคนละกำมือ เพราะหิวข้าวเหลือเกิน ไม่ได้กินมาตั้งแต่เย็นวานนี้แล้ว ที่เรือเครื่องมีข้าวอยู่ครึ่งกะบุงเลยยกให้ไปหมด จะหาซื้ออะไรก็ไม่มี เพราะไม่มีขาย ต่อเมื่อเสด็จไปประทับแล้ว จึงจะมีแม่ค้าทำของมาขาย ด้วยเรื่องทหารอดข้าวนี้เป็นเหตุ จึงรับสั่งให้จัดระเบียบใหม่สำหรับการประพาสต่อไป ให้จ่ายเสบียงกรังสำหรับเรือเล็กพอกินได้ ๒ วันทุกลำ ถ้ามีข้าวไปแล้วฝากคนเรือไฟหุงได้ เพราะคนเรือไฟเขาหุงข้าวกินเอง พวกทหารที่จ่ายลงเรือพระประเทียบกับเรือเครื่องนั้นสบาย เพราะเจ้าของเรือท่านเลี้ยง กับให้มีเรือสารวัตรเครื่องตามไปท้ายขบวนลำหนึ่ง สำหรับแก้เรือลำใดที่เสีย มีพระพลสินธวานัติ (แอ ไอศะนาวิน) เป็นแขก เป็นผู้

คุมเรือไฟเสด็จทั้งขบวน ส่วนเรือแจวพาย พระอาษาศัลยการ (แว ไวณุนาวิน) เป็นผู้ควบคุมเรือบรรทุกน้ำกลั่น บรรทุกเครื่องกระป๋องต่าง ๆ หลวงสันธณาการกิจ (โหมด ภูมะธน) เป็นผู้ควบคุม เวลาออกขบวนเรือพระประเทียบ ต้องออกตามลำดับ ไม่ให้ออกแข่งแซงกัน พระอาษา ฯ เป็นผู้ส่งเรือพระประเทียบออก

อาหารของทหารแม้ไม่ใช่เวลาตามเสด็จประพาสก็ยุ่งยากมาก ด้วยพลทหารเรือที่เป็นแขกรังเกียจว่า คนไทยทำอาหารไปซื้อเนื้อวัวที่แขกไม่ได้ฆ่า กินไม่ได้เป็นบาป ทูนหม่อมจึงรับสั่งให้พวกแขกทำ อีกเรื่องหนึ่งเวลาเจ้าเซ็น ถ้าปีไหนจะเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตร พระยาจุฬาราชมนตรีขอประทานพวกทหารเรือไปช่วยแห่ "ตำบุช" พวกนายทหารเรือไม่เข้าใจ ก็จ่ายพวกทหารที่เป็นแขกไปช่วย แต่พวกแขกกลับขอร้องเดือดร้อนเพราะคนละลัทธิ ขออย่าให้ต้องไป ต้องเปลี่ยนให้คนไทยและมอญไป พวกนี้เขาไม่เดือดร้อน และได้ดูการพิธีเจ้าเซ็นด้วย

ต่อมาถึงเวลาเกณฑ์ลูกหมู่เข้าเป็นทหารเรือ พวกแขกที่มีเงินหน่อยไม่อยากเป็นทหาร ก็ไปให้ของกำนัลโต๊ะอิหม่ำตามสุเหร่าต่าง ๆ ให้มาขอเป็นคนรับใช้ประจำสุเหร่า ๆ ละหลายคน รวมเข้าเป็นจำนวนมาก ทูนหม่อนเลยต้องทรงเชิญพวกโต๊ะอิหม่ำมาประชุม ทรงยอแกว่าการที่ขอคนไปประจำสุเหร่านั้น ควรจะสอบไล่ดูก่อนว่า มีความรู้ทางศาสนาสมควรกับตำแหน่งหรือไม่

การที่ขอไปเฉย ๆ โดยไม่รู้ว่าใครมีความรู้สมควรกับตำแหน่งนั้น ดูไม่งาม อาจทำให้ศาสนาเสื่อม ควรจะสอบไล่หาคนมีความรู้ ท่านพวกนั้นเลยเห็นดีด้วย เห็นว่าทรงช่วยบำรุงศาสนา เลยได้คนไปสุเหร่าไม่กี่คน เพราะวิธีการทรงยอพวกโต๊ะอิหม่านี้

เรื่องอาหารของทหารเรือยังไม่เรียบร้อยลงได้ ดูเหมือนจะเป็นเวลาที่ทรงเป็นผู้บัญชาการทหารเรือล่วงแล้ว ๒ ปี จึงทรงทราบขึ้นว่า มีเรือประทุนลำหนึ่ง มีเจ้าหน้าที่มาเบิกอาหารสำหรับเลขทหารล้อมวัง ๒๐๐ คน ซึ่งทำงานอยู่ที่สวนดุสิต โดยพระบรมราชโองการให้ทหารเรือเลี้ยง ได้จ่ายกันมาแต่เมื่อใดไม่มีใครทราบ เมื่อรับอาหารเสร็จแล้วก็เข้าไปในคลองมอญ ไม่ทราบว่าตัวคนกินอยู่ที่ไหน ให้ทูลถามเสด็จป้า (สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี) รับสั่งว่า ไม่เห็นมีเลขทำงานที่สวนดุสิต เพราะที่สวนดุสิตส่วนของเจ้านายพระองค์ไหน ก็ทรงจ้างคนประจำอยู่แล้วทั้งนั้น เห็นจะเป็นอยู่ในตอนแรก เมื่อเริ่มทำสวนดุสิตนั้นใช้เลข สวนดุสิตเริ่มซื้อเมื่อ ร.ศ. ๑๑๗ ตอน ร.ศ. ๑๑๘ เป็นปีที่หักร้างถางพง เดี๋ยวนี้คนทำงานหลวงก็ใช้คนจ้างเหมือนกันกับตามตำหนักเจ้านาย เมื่อทรงสืบเรื่องไม่ได้แล้วจึงสั่งให้ผู้จ่ายเสบียงสอบถามผู้ที่มารับเสบียงว่าตัวคนกินข้าวเดี๋ยวนี้อยู่ที่ไหน มีจำนวนเท่าใด ให้ทำบัญชีมายื่น ถ้าไม่ได้บัญชีจะไม่จ่าย ตั้งแต่นั้นมาเรือรับเสบียงลำนั้นก็หายไปไม่มีมารับเสบียงอีกเลย

ทูนหม่อมทรงพระดำริว่า กรมหลวงชุมพร ฯ เป็นรองผู้บัญชาการนั้น ไม่มีงานที่จะทำให้สมกับความรู้ของท่าน จึงได้ทรงปรึกษากับท่านคิดตั้งโรงเรียนนายเรือขึ้น ให้กรมหลวงชุมพร ฯ ทรงเป็นอาจารย์สอนบรรดานักเรียนนายเรือให้สามารถเดินเรือออกจากอ่าวสยามได้ กรมหลวงชุมพร ฯ ทรงยินดี และรับรองว่าจะทรงจัดตั้งโรงเรียนสอนให้สำเร็จ ทูนหม่อมจึงได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งโรงเรียนนายเรือขึ้นที่พระราชวังเดิมของพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อตั้งขึ้นใหม่ ๆ ยังไม่มีใครค่อยนิยมเหมือนโรงเรียนนายร้อยซึ่งตั้งมาก่อน นักเรียนนายเรือจึงมีน้อย ทั้ง ๆ ที่นักเรียนได้รับเงินเดือนด้วย โดยมากเป็นลูกพลเรือนและชาวสวน มีหม่อมเจ้าอยู่องค์หนึ่ง คือ หม่อมเจ้าธาดาพันธ์ กมลาศน์ ซึ่งเสด็จป้าทรงชุบเลี้ยงมาแต่ยังเยาว์ ต่อมาภายหลังกรมหมื่นราชศักดิ์ ฯ พระบิดา ทรงฝากโอรสอีก ๒ องค์ คือ หม่อมเจ้าพรปรีชา และหม่อมเจ้ากลั่นแกล้วสินธุ์ กมลาศน์

ก่อนตั้งโรงเรียนนายเรือนี้ มีแต่โรงเรียนจ่าสำหรับถือท้ายเรือทั่วไป พระพลสินธวานัติ ก็เป็นนักเรียนจ่ามาก่อน

กรมหลวงชุมพร ฯ ได้ทรงพยายามอบรมกวดขันนักเรียนนายเรืออย่างมากที่สุด นักเรียนที่สำเร็จชุดแรก ๒ คน เมื่อ ร.ศ. ๑๒๕ คือ นายศรี กมลนาวิน (พระยาราชวังสัน) และนายห้อง หังษนาวิน (พระยากำแหงสงคราม) ทั้ง ๒ คนได้ตามเสด็จไปยุโรป คราวเสด็จประพาสปี ๑๒๖

ทูนหม่อมทรงทำงานได้บี่เศษ พระศรสำแดงถึงแก่กรรม ทูนหม่อมรับสั่งให้ หม่อมเจ้าตุ้ม สนิทวงษ์ (พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าสนิทพงษ์พัฒนเดช) ทรงทำงานแทน โดยที่ทรงเป็นผู้ช่วยพระศรสำแดงอยู่แล้ว หม่อมเจ้าตุ้มรับแต่จะจ่ายใหม่ ไม่ยอมตรวจบัญชีเงินค้างเก่า ขอให้ทูนหม่อมทรงหาคนตรวจบัญชีเงินเก่าเสียให้เรียบร้อย และทูลแนะว่า ให้ขอคนจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ โดยทรงวิตกว่าการจ่ายเงินครั้งก่อนจะผิด ถึงแม้จะทรงเป็นผู้ช่วยพระศรสำแดงมาแต่ก่อน ก็ไม่เคยได้เกี่ยวข้องกับการจ่ายเงิน เป็นแต่เพียงเขียนหนังสือติดต่อกับกรมกองต่าง ๆ เท่านั้น

ทูนหม่อมได้เสด็จไปเฝ้าเสด็จพ่อ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย) เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติในสมัยนั้น ขอประทานผู้ตรวจบัญชี ได้ประทานนายฟลอเรียวชาติอิตาเลียนพูดไทยเก่ง เป็นหัวหน้าและพนักงานผู้ช่วยอีก ๒ คน ไปตรวจบัญชีก็พบว่า เงินขาดไปมาก ได้จดหมายลายมือพระศรสำแดงเขียนถึงนายก้อนพนักงานรักษาเงินว่า ขอยืมเงินใช้คราวละ ๖๐๐ บาท ๔๐๐ บาทบ้าง รวมหลายฉบับ แต่กระนั้นก็ไม่พอกับจำนวนเงินที่ขาดไป จึงตรวจกันต่อไป ได้ความว่านายก้อนพนักงานรักษาเงินก็ยักยอกเอาไปเองด้วยเหมือนกัน นายก้อนต้องโทษฐานโกงเงินหลวง นายฟลอเรียวตรวจบัญชีเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ช่วยออกแบบบัญชีถวาย รวมทั้งจัดวิธีเก็บเงินและจ่ายเงินให้รัดกุมขึ้น เพื่อป้องกันการโกงเงินต่อไป

แผนกแพทย์ทหารเรือก็ยังอ่อนมาก การจัดโรงพยาบาลก็ไม่ทันสมัย นายแพทย์ใหญ่ คือ หมอเฮย์ มาทำงานวันละ ๒ ชั่วโมงเท่านั้น เมื่อครบกำหนดจ้างจึงให้พ้นจากราชการไป และจ้างหมอเบอรเมอร (ชาติเยอรมัน) มาแทน ในสัญญาจ้างห้ามมิให้ไปรักษาคนไข้อื่นโดยส่งบิลเก็บเงิน หมอเบอรเมอรได้จัดการแพทย์ทหารเรือให้เจริญขึ้นเป็นอันมาก ต่อมาเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๑ หมอเบอรเมอร์ลาออก เพื่อกลับไปช่วยชาติยังประเทศเยอรมนี เวลานั้นหาหมอที่ไม่มีงานประจำไม่ได้ จึงทรงขอหม่อมเจ้าถาวรมงคลวงษ์ ไชยันต์ ซึ่งประจำอยู่ที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มาเป็นนายแพทย์ใหญ่ ต่อจากนั้นการแพทย์ทหารเรือก็เจริญขึ้นทันสมัย มีนายแพทย์ผู้ทรงคุณวุฒิมาประจำอยู่หลายนาย ในตอนนี้ระเบียบการจ่ายอาหารของทหารเรือได้เปลี่ยนไปอีก คือให้ทางโรงครัวทหารเรือหุงข้าวอย่างเดียว ส่วนกับข้าวนั้นให้แม่ค้านำมาขาย จ่ายเงินให้ทหารซื้อกับข้าวกินตามชอบใจ อาหารที่แม่ค้านำมาขายตอนเช้า จะต้องให้นายแพทย์ทหารเรือที่อยู่เวรกลางคืนถึงรุ่งเช้าตรวจทุกวัน ตอนเย็นก็มีแพทย์ตรวจอาหารเย็นอีก โดยวิธีนี้ทหารได้กินอาหารดีขึ้นกว่าที่โรงครัวเคยทำ

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้สั่งเรือจากประเทศญี่ปุ่น มีเรือเสือทยานชล เรือตอร์ปิโด ๑ – ๒ และ ๓ พวกนักเรียนนายเรือก็สำเร็จการศึกษาออกเป็นนายทหารทุกปี และได้บรรจุไปตาม

เรือต่าง ๆ ที่มีฝรั่งเป็นกัปตัน จนทรงเห็นว่า มีนายทหารไทยพอเพียงแล้ว จึงทรงคิดปลดนายทหารฝรั่งซึ่งหมดสัญญาจ้าง ระหว่างนี้บรรดานักเรียนนายเรือที่สำเร็จเป็นนายทหารใหม่ ๆ มักจะดูหมิ่นพวกนายทหารเรือเก่า ๆ ที่เป็นแขก ว่าไม่มีความรู้ ทูนหม่อมไม่โปรดที่จะให้ผู้น้อยดูหมิ่นผู้ใหญ่ จึงสั่งให้นายทหารเรือรุ่นใหม่นำเรือออกไปฝึกซ้อมบริเวณอ่าวไทยในความควบคุมของนายทหารผู้ใหญ่รุ่นเก่าซึ่งเป็นแขกทั้งคู่ จะเป็นใครจำไม่ได้ถนัด นำไปฝึกหัดทางจันทบูรณ์ พวกนายทหารหนุ่มเป็นผู้ทำการเดินเรือ นายทหารผู้ใหญ่เป็นคนดู นายทหารหนุ่มจะเข้าจอดเรือในบริเวณหนึ่ง แต่นายทหารผู้ใหญ่ห้าม เพราะมีหินโสโครกเรือจะติด พวกนายทหารหนุ่มไม่เชื่อ อ้างว่าในแผนที่ไม่มี นายทหารผู้ใหญ่ก็ทัดทานว่า ในแผนที่ไม่มีจริง แต่หินใต้น้ำมันมีรู้ได้เพราะเดินเรือมามากแล้ว นายทหารหนุ่มก็ไม่เชื่อนำเรือเข้าไปจอด เรือก็ติด เมื่อติดแล้วก็นำเรือออกไม่ได้ น้ำก็กำลังลงเรือจะหักกลางลำ นายทหารเรือผู้ใหญ่ต้องทำการแก้ไขเดินเรือเอง จึงได้ถอยเรือออกจากเขตอันตรายได้ ตั้งแต่นั้นมานายทหารหนุ่มก็รู้สึกว่า " ความรู้กับความชำนาญนั้นผิดกัน " หลังจากเหตุนี้ได้ว่าจ้างกัปตันทอมสัน (ชาติเดนมาร์ค) มาทำแผนที่ทะเลใหม่อยู่อีกหลายปี

ต่อมาได้ทรงตั้งกรมชุมพลทหารเรือ ขึ้นที่ฝั่งพระนครติดกับท่าราชวรดิษฐ สำหรับบังคับบัญชาทหารเรือแผนกเรือกลไฟ

พระยามหาโยธา เป็นเจ้ากรม และได้ทรงปรึกษากับพระยาวิจิตร์นาวี (วิลเลียม บุณยะกลิน) คนไทยแต่ชื่อเป็นฝรั่ง ตั้งและสร้างโรงงานสำหรับซ่อมเรือต่าง ๆ ขึ้นใหม่ ให้ใหญ่กว่าของเดิมซึ่งมีอยู่ที่เรียกกันว่าโรงหล่อ การสร้างโรงงานนี้เป็นผลให้ประชวรไปครั้งหนึ่ง ถึงวันนัดจะไปทอดพระเนตรโรงงาน ตอนกลางคืนไม่ค่อยทรงสบาย พระองค์ร้อนนิดหน่อย เสวยแอสไพรินแล้ว เช้าขึ้นพระองค์หายร้อน จะเสด็จไปตรวจงาน ได้ทูลห้ามไม่ให้เสด็จ แต่ก็เสด็จไปตรวจจนได้ โดยรับสั่งว่า นัดกับฝรั่งนายช่างไว้แล้ว ถ้าไม่ไปจะน่าเกลียด เสด็จไปตรวจงานหาได้ตรวจแต่พื้นชั้นล่างไม่ เสด็จขึ้นไปตรวจบนหลังคาด้วย พร้อมทั้งฝรั่งและพระยาวิจิตร์นาวีในเวลาตอนเที่ยง เสด็จกลับถึงวังบ่าย ๒ โมง รับสั่งว่าร้อนเหลือเกิน ถูกแดดแล้วเหงื่อไม่ออก จึงเรียกน้ำร้อนมาเสวย เสวยน้ำร้อนแล้วประทับบนเก้าอี้ ดูพระสติเลือน ๆ จึงทูลให้เสด็จเข้าบรรทม กลับรับสั่งว่า "ไปนอนรึ" แล้วก็เสด็จไปบรรทม หลับพระเนตรเรื่อย รับสั่งว่า "แสบตา" ถวายปรอทวัดได้ ๑๐๒ ฟาเรนท์ไฮท์ ต้องขอให้ลืมพระเนตรให้ดู ในพระเนตรขุ่นข้นน่ากลัว รู้สึกว่าพิษกำลังขึ้น สีพระเนตรไม่สมกับปรอทที่วัด จึงโทรศัพท์เรียกหมอทันที หมอตรวจแล้วสั่งให้เปิดน้ำลงอ่างสรงและเอาน้ำแข็งมาใส่ให้เย็น แล้วเชิญเสด็จลงแช่น้ำท่วมพระองค์แค่พระศอ ไม่ให้น้ำถึงพระเศียร จนกระทั่งหนาวสั่น จึงให้เสด็จขึ้นเช็ดพระองค์แล้วบรรทม ถวาย

ยาให้เสวย รักษาอย่างไข้ธรรมดา พระอาการก็ดีขึ้นและหายซึมไป รุ่งเช้าขึ้นหมอมาเฝ้าตรวจเห็นรอยไหม้ที่พระศอเป็นดวงกลมเท่าสตางค์แดงสมัยนั้น หมอบอกว่าอย่างนี้เรียกว่าไข้ "ซันสโตร๊ค" ไม่ทรงสบายอยู่หลายวันจึงได้หาย

ต่อมาได้ทรงสร้างและขยายอู่ซ่อมเรือให้ใหญ่ขึ้น สำหรับเรือใหญ่เข้าซ่อมได้ โดยพระยาวิจิตรนาวีเป็นผู้ควบคุม

สมัยนั้นการเกณฑ์ทหารแบ่งเขตเมืองเป็นทหารบก ทหารเรือ ทหารเรือได้แก่ สมุทรปราการ สมุทรสาคร และสมุทรสงคราม ทูนหม่อมทรงพระดำริว่า จะเกณฑ์ทหารหัวเมืองเข้ามากรุงเทพ ฯ ทั้งหมด ก็ไม่มีที่พอให้อยู่ จึงรับสั่งให้สร้างโรงทหารขึ้นที่สมุทรสาคร และสมุทรสงคราม แล้วเสด็จไปเปิดโรงทหารที่สมุทรสงคราม ส่งนายทหารและจ่าไปจากกรุงเทพ ฯ สำหรับควบคุมและฝึกหัด เมื่อฝึกได้ดีแล้ว จึงส่งเข้ากรุงเทพ ฯ ในคราวแรกทหารที่เกณฑ์ใหม่ ๒๐๐ คน มีหลานจีนไว้ผมเปียอยู่ก็มี ๓-๔ คน เลยให้ทำพิธีตัดเปียให้พร้อมกับพิธีสวดมนต์ขึ้นโรงทหาร เสด็จไปรดน้ำประทานแต่ไม่ได้ตัดเปียประทาน เพราะพระชันษายังไม่ถึง ๓๐ (ตามประเพณีโบราณ เมื่อเจ้านายพระชันษาถึง ๓๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกรรไกรโสกันต์ตัดจุกหม่อมเจ้าซึ่งเกศากันต์ในพิธีตรุษ แล้วต่อไปจึงจะทรงตัดจุกคนอื่นได้) ต่อมาได้เสด็จไปตรวจโรงทหารที่สมุทรสาคร ส่วนทหารจากสมุทรปราการนั้นส่งเข้ามาฝึกหัดทางกรุงเทพ ฯ ทีเดียว

ได้ทรงตั้งคลังแสงทหารเรือขึ้นที่บางนา สมุทรปราการ เรียกว่า กรมสรรพาวุธ พระยานาวาพลพยุหรักษ์ (ม.ร.ว. พิณ สนิทวงษ์) เป็นเจ้ากรม

ร.ศ. ๑๒๖ ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป ๘ เดือน เสด็จกลับแล้วประพาสเมืองเพชรบุรี ทรงพระราชดำริสร้างพระที่นั่งบ้านปืน ทูนหม่อมทรงติดต่อกับนายช่างออกแบบ และได้จัดทำพระที่นั่งบ้านปืนขึ้นยังไม่ทันเสร็จ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงสวรรคต เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระประชวรมาก ทูนหม่อมเสด็จเข้าอยู่ข้างใน เพื่อนำหมอเข้าเฝ้า วันสวรรคตทูนหม่อมทรงเศร้าโศกมาก จนไม่ทรงทราบว่า จะควรทำอย่างไรในหน้าที่ทหาร จึงทรงปรึกษากับกรมหลวงชุมพร ๆ รับสั่งให้ลดธงลงครึ่งเสา เวลาเชิญพระบรมศพจากพระราชวังดุสิตสู่พระบรมมหาราชวัง มียิงสลุตเฉลิมพระเกียรติ ๒๒ นัด โดยกรมหลวงชุมพร ฯ ทรงทราบมาจากเมืองนอก เมื่อครั้งยังทรงศึกษาอยู่ว่า ยิงสลุตถวายพระศพ ๒๒ นัด ยิงสลุตธรรมดา ๒๑ นัด

ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เสด็จไปเฉลิมพระราชมณเฑียรที่พระราชวังบางปะอิน ทูนหม่อมตามเสด็จเหมือนอย่างเคยตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตอนเย็นไปคอยเฝ้าตามเคย แต่ไม่ได้เสด็จออกหลายวัน เมื่อไม่ได้เฝ้าหลายวันเลยทูลลาไปเที่ยวสระบุรี ๒-๓ วัน กลับมาก็

ไม่ได้เฝ้า เพราะไม่เสด็จออกอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ตั้งแต่นั้นมาเสด็จประพาศคราวใด ก็ไม่ได้ตามเสด็จอีก การคุมขบวนประพาศให้กรมหลวงสิงห์ ฯ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๕ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร) คุมขบวนเสด็จทุกคราว กรมหลวงสิงห์ ฯ เสด็จกลับจากยุโรปปี ๑๒๔ ทรงทำงานในทหารเรือเรื่อยมา แต่ทำงานเป็นงานเงียบไม่มีใครทราบว่า กรมหลวงสิงห์ ฯ ทรงทำอะไร เมื่อเสด็จไปคุมขบวนเรือ ก็เป็นการได้พักผ่อนทางราชการเหมือนกัน

ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ยกกรมทหารเรือขึ้นเป็นกระทรวง ทูนหม่อมทรงเป็นเสนาบดี กรมหลวงสิงห์ ฯ เป็นเสนาธิการ ระหว่างที่กรมหลวงสิงห์ ฯ เป็นเสนาธิการ ได้ทรงคิด "โค๊ต" ทหารเรือขึ้นใช้ในกองทัพเรือ ซึ่งเป็นงานลับ จะเล่าให้ใครฟังไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ไม่ทรงทราบว่า กรมหลวงสิงห์ ฯ ทรงทำอะไร เลยมีลายพระราชหัตถ์พระราชทานมาถึงทูนหม่อมอยากจะให้กรมหลวงสิงห์ฯ ออกจากเสนาธิการ และให้พระยามหาโยธาแทน ทูนหม่อมถวายหนังสือกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ เพราะเสนาบดีกับเสนาธิการซึ่งจะมาใหม่ ไม่เป็นที่วางใจแก่กัน จะอยู่ร่วมงานกันไม่ได้ และได้กราบทูลถึงงานที่กรมหลวงสิงห์ ฯ ทรงจัดทำให้ทรงทราบ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาบุรินทราช (ชวน สิงหเสนี) มาเฝ้าทูนหม่อมที่วัง ขอถอนคำ โดยที่ไม่

ถ่ายเมื่อรับดยุ๊ก และดัทเช๊สโยฮันอัลเบร๊ค
เมื่อ ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) ชันษา ๒๓ ปี

ทรงทราบว่า กรมหลวงสิงห์ ฯ ทรงทำงานดี เพราะฉะนั้นขอให้ทรงดำรงตำแหน่งเดิมต่อไปทั้ง ๒ พระองค์

ต้นปี ร.ศ. ๑๓๐ เสด็จพระราชดำเนินประพาสทางทะเล มีเหตุนายทหารเรือผู้หนึ่งไปเมาและทำปืนหลวงหาย ความทราบถึงพระกรรณกริ้ว ให้ปลดนายทหารเรือผู้นั้นออกจากราชการ และโปรดให้กรมหลวงชุมพร ฯ ออกจากราชการด้วย โดยเหตุว่าครูก็เมาศิษย์ก็เมา ตอนนี้ทูนหม่อมเสียพระทัยมาก ว่าไม่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ด้วยในเวลานั้นมีข่าวลือบ้าง ๆ ว่า กรมหลวงชุมพร ฯ จะคิดขบถ ถ้าคิดสำเร็จจะให้ทูนหม่อมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน กรมหลวงชุมพร ฯ จะเป็นวังหน้า ทูนหม่อมจึงได้เสียพระทัยมาก คิดจะกราบถวายบังคมลาออกจากราชการให้จงได้ ข้าพเจ้าทูลอ้อนวอนเท่าไรก็ไม่ทรงเชื่อ จึงได้เชิญพระยาเทพอรชุนและหม่อมเจ้าตุ้มมาปรึกษา ท่านทั้งสองทูลอ้อนวอนไม่ยอมให้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ ก็เลยอ่อนพระทัยยอมทรงระงับการลาออก ทูนหม่อมกับกรมหลวงชุมพร ฯ เป็นพี่น้องที่รักกันมาก กรมหลวงชุมพร ฯ เป็นอาจารย์อยู่ที่โรงเรียนนายเรือ มักเสด็จมาเฝ้าทูนหม่อมที่ห้องผู้บัญชาการเสมอ เพราะคุยถูกอัธยาศัยกัน

ในรัชกาลที่ ๕ ทูนหม่อมเสวยข้าวเช้าแล้วเสด็จกระทรวง บ่าย ๔ โมงเสด็จกลับ สรงน้ำเสวยเครื่องว่าง ๕ โมงเย็น แต่งพระองค์ใหม่แล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าที่สวนดุสิตทุกวัน กว่าจะเสด็จ

ขึ้นราว ๒ หรือ ๓ ทุ่ม จึงเสด็จกลับ ถ้าขาดเฝ้า ๒ – ๓ วัน พระพุทธเจ้าหลวงเสด็จขึ้นก็รับสั่งถามเสด็จป้าฯว่า "เจ้าชายไม่สบายรึ หายไปไม่เห็นมา" พอรุ่งเช้าเสด็จป้าต้องรับสั่งให้ข้าหลวงมาทูลทันที

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๖ ไม่ต้องเฝ้าทุกวัน แต่นัดประชุมเสนาบดีเวลาบ่าย ๔ โมงกลับมาสรงน้ำและเสวยเครื่องว่างไม่ทัน ต้องตรงจากกระทรวงเสด็จไปประชุมทีเดียว และบางวันต้องคอยถึงย่ำค่ำก็บอกเลิกงดประชุม ไม่เสด็จออก หิวและเหนื่อย เพราะไม่ได้สรงน้ำและเสวย เลยต้องเปลี่ยนเวลาเสวยอาหาร เช้าเสวยกาแฟและอาหารเช้าอย่างฝรั่ง เครื่องกลางวันเชิญไปเสวยที่กระทรวงเวลาเที่ยงหรือบ่ายโมง เสด็จไปประชุมเวลาบ่าย ๔ โมงก็ไม่หิวมาก

ตั้งแต่ไปเสวยกลางวันที่กระทรวงทหารเรือ ได้เกิดมีเรื่องน่าขันขึ้นเรื่องหนึ่ง คือตั้งแต่เสด็จไปเป็นผู้บัญชาการทหารเรือได้มีบ๋อยประจำพระองค์คนหนึ่ง สำหรับหาน้ำถวายเสวย และรับแขกเรื่อยมา บ๋อยประจำพระองค์ไปเบิกวิสกี้สำหรับเสนาบดีเสวยจากพระยาประชุมพลขันธ์ (ขัน ศรียาภัย) เจ้ากรมพัสดุทหารเรือ พระยาประชุมฯ ตกใจและเห็นประหลาด เพราะทูนหม่อมไม่เคยเสวยเหล้ากลางวันและไม่เสวยวิสกี้เลย การที่พระยาประชุมฯ ทราบ ก็โดยที่เคยอยู่ที่วังบางขุนพรหมมาก่อน

ได้เกิดไต่สวนกันขึ้น จึงได้ความว่าเบิกมานานแล้ว และก็ไม่มีใครทราบว่า ทูนหม่อมไม่เสวยเหล้า

ขอเล่าถึงเรื่องที่ไม่เสวยวิสกี้ไว้ด้วย ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จยุโรปปี ร.ศ. ๑๑๖ ผู้จัดการรับเสด็จนำขวดวิสกี้มาตั้งไว้ในห้องพระบรรทม ทอดพระเนตรเห็นเข้าก็กริ้วด้วยพระองค์ท่านไม่เสวยเหล้า รับสั่งว่า จัดการกันอย่างนี้ ลูก ๆ ของท่านจะติดและกลายเป็นคนขี้เมากันหมด เรื่องที่กริ้วนี้ทูนหม่อมทรงทราบ จึงได้มีลายพระหัตถ์ทูลเกล้าฯ ถวายสัญญาว่าจะไม่เสวยวิสกี้เลย พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงประทานลายพระหัตถ์เสด็จพ่อทอดพระเนตร เสด็จพ่อกราบทูลว่าพระองค์นี้ฉลาด ต่อไปคงจะรับราชการได้ถูกพระราชอัธยาศัย เรื่องนี้ได้ทราบจากเสด็จพ่อเล่าประทาน และทูนหม่อมก็มิได้เสวยวิสกี้เลยจนตลอดพระชนม์ ถ้าหากจะได้เสวยวิสกี้ไปบ้างก็คงจะที่เจืออยู่ในเหล้าผสมกับน้ำผลไม้เท่านั้น

ปลาย ร.ศ. ๑๓๐ เกิดขบถ เดือนกุมภาพันธ์หรือมีนาคมจำไม่ได้ จำได้ว่า บ่ายวันเสาร์เสด็จกลับจากกระทรวงแล้ว ราวบ่าย ๔ โมงเศษ ทูนกระหม่อมเล็ก (สมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ) เสด็จมาเฝ้าทูนหม่อมที่วัง ทรงเล่าว่า จะมีการขบถ ทางทหารบกสั่งจับแล้ว มีนายทหารเรือด้วย ๓ คน ถวายรายนามด้วย ทูนหม่อมรีบทรงเครื่องเสด็จไปกระทรวงทหารเรือ เรียกประชุมนายทหารเรือชั้น

ผู้ใหญ่ และให้ตามนายทหารเรือ ๓ คน ตามรายนามที่ได้ทรงทราบมานั้น จนค่ำจึงได้ตัวมา ๒ คน อีกคนหนึ่งได้ความว่าไปบางนา ไปหาพระยากำแหงสงคราม พอเสร็จงานตอนเที่ยงก็ไปบางนาเลย เพราะชอบกับพระยากำแหงสงครามมาก ทูนหม่อมออกจะทรงพระวิตก ไม่ทราบว่าพระยากำแหงสงครามจะรู้เรื่องด้วยหรือเปล่า รับสั่งให้พระพลสินธวานติลงเรือไปตามตัว มีพลทหารพร้อมด้วยอาวุธ ๖ คน เมื่อพบตัวให้บอกว่า ทูนหม่อมรับสั่งให้หา ไปถึงบางนาเกือบ ๔ ทุ่ม เขานอนกันหมดแล้ว พอพระพลสินธุ์ฯ ไปบอกว่า "ทูนหม่อมรับสั่งให้หา" เขาก็แต่งตัวมาลงเรือ ต่อเรือออกแล้ว พระพลสินธุ์ฯ จึงแจ้งว่า "ขอให้ส่งกระบี่ให้ผม" เขาถามว่า "จับผมรึ เกิดเรื่องแล้วรึ" พระพลสินธุ์ฯ ตอบว่า "ไม่ทราบ รับสั่งให้มาจับก็จับ" แล้วเขาก็ส่งกระบี่ให้ เมื่อมาถึงกระทรวงแล้ว พระพลสินธุ์ฯ นำเข้าเฝ้าทูนหม่อมฯ รับสั่งให้เล่าเรื่องถวาย เขาทูลว่า เขาเพิ่งไปเข้ากับพวกนี้เพื่อสืบให้รู้เรื่องแน่ชัดแล้วก็จะทูลให้ทรงทราบ ที่ไปบางนาก็จะไปเล่าให้พระยากำแหงสงครามทราบ แต่ยังไม่ทันได้เล่า การไต่สวนเรื่องนั้นส่งตัวทหารเรือไปรวมกับพวกทหารบก เพราะทางทหารเรือมี ๓ คน เท่านั้น และให้พระยาวินัยสุนทรไปช่วยไต่สวนด้วย นายทหารเรือ ๓ คนนี้ ต้องโทษ ๕ ปี แต่รอการลงอาญาไว้ คงรับราชการตามเดิม

ตอนเกิดขบถ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ไม่ได้ประทับที่กรุงเทพฯ ประทับที่นครปฐม การเสด็จกลับจาก

นครปฐมคราวนี้ ออกจะเป็นการใหญ่ เพราะต้องตรวจตรากันอย่างถี่ถ้วน นายทหารผู้ใหญ่มารับเสด็จแทบทุกคน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทหารเรือรับเรือกฐิน เรือพระที่นั่งแบบเก่า ซึ่งทหารบกรักษาอยู่ แต่เดิมกรมฝีพายเป็นผู้รักษา เลขกรมฝีพายตกไปเป็นทหารบก และเลขกองหนึ่งซึ่งเรียกว่า เล่มพายหลวงสำหรับพายเรือพระที่นั่งก็เป็นทหารบก เวลาจะเสด็จกฐินทหารบกจะต้องลงพายเรือพระที่นั่ง และทหารเรือต้องพายเรือขบวนต่าง ๆ ทรงพระราชดำริว่า ไม่เป็นระเบียบ จึงให้ทหารเรือรับไปรักษาเสียเอง เมื่อโรงเรือท่าพระจันทร์รื้อไปแล้ว ที่เดิมก็กลายเป็นโรงทหารบก ปัจจุบันนี้เป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง เมื่อทรงรับเรือมาก็จัดขบวนไม่ถูก ต้องทรงสืบเสาะหาตำราจัดขบวนพยุหยาตราทางชลมารค ได้ตำราขบวนพยุหยาตราเพชรพวงมาจากวังบูรพา เป็นตำราเก่า นัยว่าเป็นตำราแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีขบวนเรือมากกว่าเรือที่มีอยู่ แต่ทรงเห็นว่า ถ้าจะสร้างขึ้นให้เต็มตามตำรา ก็จะสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์อีกมาก จึงได้งดเสีย คงใช้ขบวนเรือเท่าที่มีอยู่ การเห่เรือ ขุนกล่อมโกศลศัพท์ (จร สุนทรเกษ) เป็นผู้เห่ โดยได้เรียนการเห่เรือจากผู้ซึ่งมีหน้าที่เห่เรือมาแต่ก่อน และแก่ชราจนเสียงสั่นไปแล้ว

ในงานบรมราชาภิเษกสมโภช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ เมื่อ ร.ศ. ๑๓๑ ทูนหม่อมได้ทรงจัดขบวนพยุหยาตราทาง

ชลมารค สำหรับรับเสด็จพระราชดำเนินไปทรงบูชาพระที่วัดอรุณราชวรารามด้วยพระองค์เอง ในงานนี้มีเจ้าฝรั่งเข้ามาหลายองค์ทหารเรือต้องเลี้ยงสัปเบ้อร์รับเสด็จที่ท่าราชวรดิษฐ์ ในงานนี้กระทรวงทหารเรือแต่งไฟงดงาม พระปรางค์วัดอรุณแต่งไฟตลอดยอดส่องแสงสว่างงามมาก กับแต่งเรือพระที่นั่ง ๓ ลำ เห่เรือถวาย เรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์เมื่อรับมาจากทหารบก ตัวลำผุมากใช้ไม่ได้ ยังดีอยู่แต่หัว ได้ใช้เป็นตัวอย่างให้ต่อเรือใหม่ขึ้นทั้งลำ เรือประภัศรชัย เรืออนันตนาคราช ๓ ลำด้วยกัน ฉัตรในเรือแต่งด้วยไฟฟ้า แลดูงามสว่างไสวไปทั้งลำ บทเห่เรือขอประทานสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯทรงแต่งประทานใหม่ ให้เข้าเรื่องสำหรับเรือเพลง ๓ ลำ หลวงกล่อมโกศลศัพท์เป็นผู้เห่มีใจความว่า

โคลง

พระเสด็จยุรยาตรขึ้น พลับพลา
พร้อมพรั่งพลนาวา แวดล้อม
ถวายวันทิยหรรษา สรรแต่ง
เรือกะบวนต้นซ้อม เห่ซ้อมพายถวาย

กาพย์

พระเสด็จยาตรยั้งยับ ขึ้นประทับบนพลับพลา
พร้อมพรั่งพลนาวา มาน้อมเกล้าเฝ้าบาทบงก์
โสมนัสจัดถวายลำ เรือจำนำที่นั่งทรง
แต่งไฟผีพายลง ส่งเสียงถวายพายเพียงบิน

สุพรรณหงส์ทรงพู่ห้อย งามชดช้อยลอยหลังสินธุ์
เพียงหงส์ทรงพรหมินทร์ บินแต่ฟ้ามาสู่บุญ

ผจงจัดประภัศรไชย หลาววงละไมแลอ่อนละมุน
ลายเด่นเห็นดังดุน ท้องดำขลับขับทองวาว

เรืออนันตนาคราช กลาดหัวเสียดตัวเหยียดยาว
ปากอ้าเขี้ยวตาพราว ราวนาคราชอาสน์นารายณ์

บุษบงบัลลังก์ลอย สุกสีพลอยงามพร่างพราย
แสงไฟส่องแสงฉาย พายขึ้นล่องร้องถวายพร

พระยศให้ยิ่งยง พระเกียรติจงเกริกดินดร
พระเดชกั้นดัสกร พระคุณล้นพ้นเกศา

พระองค์ทรงเฉลิมฉัตร เป็นศรีสวัสดิ์จอมขัตติยา
ประชาชีต่างปรีดา สมโภชเจ้าฉาวครื้นโครม

ดนตรีมี่อึงอล ก้องกาหลพลเห่โหม
โห่ฮึกกึกก้องโพยม โสมนัสชื่นรื่นเริงพล

กรีฑาพลนาเวศ ฉลองพระเดชคุณเจ้าตน
เหิมหึ่นชื่นกระมล ยลมัจฉาสารพันมี

แล้วไปต่อกับบทเห่เรือเก่า ตอนชมปลา เรือ ๓ ลำนี้ พายวนเวียนอยู่ที่หน้าท่าราชวรดิษฐ์ ถวายทอดพระเนตร เสวยสัปเปอร์เสร็จแล้ว ตอนแสดงขึ้นทรงรถม้าพระที่นั่ง ทหารเรือเข้าปลดม้าจากรถพระที่นั่งออก ใช้เชือกคล้องรถพระที่นั่ง ทหาร